

Ключові слова: стійка одиниця, компонент цветообозначення, черный, белый, noir, blanc, black, white.

Summary

The article is dedicated to the study of the color symbolism role in the semantics of the firm combinations with the components *черный (noir, black)* and *белый (blanc, white)*. The specific and universal signs of the phraseological material, filling the fragments of the language pictures of the world of the three nations: Russian, French and English, have been analyzed.

Keywords: черный, белый, noir, blanc, black, white.

УДК 811.161.2'374

Гудима Н.В.,
аспірант,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ВПЛИВ МОВНИХ ТА ПОЗАМОВНИХ ЧИННИКІВ НА ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Історичне вивчення словникового складу сучасної української літературної мови досі лишається одним із важливих завдань у галузі українського мовознавства. Невизначеність меж словника мови зумовлюється безперервністю його розвитку, постійною рухливістю і мінливістю, постійним його поповненням новими словами і втратою застарілих слів. Сама лексика є тією галуззю мови, де в першу чергу відбуваються зміни, що мають місце у суспільному житті, оскільки зміни в соціально-економічному та культурному житті викликають необхідність постійного поповнення словникового складу новими словами. Джерелом збагачення словникового складу, як відомо, можуть бути не тільки ресурси рідної мови, але й запозичення з інших мов.

Мовні та позамовні чинники виникнення слів іншомовного походження тривалий час перебувають у центрі досліджень учених-лінгвістів. Питання про причини запозичень однієї мови іншою цікавить мовознавців уже давно. Вони описані в дослідженнях таких зарубіжних та вітчизняних фахівців, як Л. Крисін, С. Булич, Н. Шестакова, Ю. Сорокін, С. Семчинський, А. Мартіне, Р. Павлова, О. Мороховський, О. Муромцева, Б. Аббасова, А. Марті, В. Акуленко, Г. Пауль, Е. Ріхтер. Цій науковій проблемі присвячено чимало праць сучасних дослідників, а саме: В. Сімонок, О. Стишов, П. Селігей, В. Акуленко, В. Печерська, Н. Босак, М. Бондар, І. Кочан, Д. Мазурик, С. Федорець, Л. Струганець, А. Ломовцева, Б. Ажнюк, Л. Архипенко.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою систематизації основних мовних та позамовних чинників виникнення іншомовних слів у сучасній українській літературній мові сучасними науковцями.

Мета статті – дослідити природу мовних та позамовних причин уходження іншомовної лексики у сучасну українську літературну мову.

Мета роботи зумовлює вирішення таких **завдань**: 1) проаналізувати основні мовні та позамовні чинники запозичень однієї мови іншою у працях сучасних дослідників; 2) укласти власну класифікацію мовних та позамовних чинників, які впливають на збагачення словникового складу сучасної української літературної мови; 3) зробити належний акцент на диференціації мовних і позамовних причин запозичення.

Причини запозичень можуть бути різними. Розглянемо основні класифікації мовних та позамовних чинників запозичень, за допомогою яких збагачується словниковий склад сучасної української літературної мови.

Так, *Л. Архипенко* ділить основні причини запозичень на дві групи:

1. *Лінгвальні*, до яких відносить такі фактори, як:

- відсутність слова для називання нового предмета, явища, поняття тощо;
- потреба у певному слові, у називанні для усунення непорозуміння між партнерами;
- необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять;
- тенденція до заміни словосполучень і описових зворотів однослівними найменуваннями;
- необхідність спеціалізації понять у тій чи іншій сфері;
- потреба у позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття торкається життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноновживаним;
- тенденція до закріплення запозичень, які можна об'єднати у певний лексичний ряд, базуючись на їх загальному значенні й повторюваності будь-якого структурного елемента;
- наявність у мові-рецепторі усталених термінологічних систем, які обслуговують ту чи іншу галузь;
- потреба в нових номінаціях як данина моді, престижності, підвищенню власного авторитету в очах оточення.

2. *Екстралінгвальні*: економічні; суспільно-політичні; культурні та культурно-побутові; наукові; соціально-психологічні [2, 5–6]. Як бачимо, автор використовує два терміни на позначення мовних та позамовних чинників, це *лінгвальні* та *екстралінгвальні* причини запозичень.

П. Селігей, у свою чергу, пропонує розглядати лише основні фактори проникнення запозичених слів, поділяючи їх на:

1) іншомовна термінологія є міжнародною, узвичаєною серед зарубіжних фахівців, Україна усвідомлює себе частиною Європи, наздоганяє цивілізовані країни в економіці й культурі, переймає в західних народів їхні науково-технічні здобутки, має доступ до новітніх інформаційних технологій;

2) тенденція до лаконізму й однослівності: мовці воліють позначити поняття одним запозиченим терміном, аніж багатослівно-громіздким питомим зворотом, замість довгих описів увесь потрібний зміст зосереджується в одному-єдиному слові, від якого до того ж утворюються однослівні похідні;

3) чуже слово однозначне, його семантика більш конкретна й чіткіше окреслена, воно деталізує наявне поняття, вносить новий смисловий відтінок, який важко чи неможливо передати питомим аналогом;

4) естетичні або етичні міркування;

5) чужі слова жваво проникають і тоді, коли окремі суспільні прошарки захоплюються культурою іншого народу [7, 10–11].

На мовні (внутрішньолінгвістичні) та немовні (зовнішні або екстралінгвістичні) причини запозичень однієї мови іншою поділяють Н. Босак та В. Печерська. Вони висловлюють думку про те, що мовні причини мають об'єктивний характер, але вони не відбуваються спонтанно, оскільки завжди детерміновані такими факторами:

– внутрішньомовна потреба в називанні нової речі, нового уявлення і відсутність відповідного поняття в когнітивній базі мови-реципієнта;

– потреба розмежувати внутрішньо близькі, але, все ж таки, різні поняття для їх уточнення, пов'язане з полісемією українських слів;

– прагнення мовної економії, заміна кількаслівних виразів одним словом, зміщення антонімії мовець / слухач на користь мовця; брак слів, позбавлених будь-яких конотацій;

– прагнення до новизни та свіжості, емоційності та експресивності на тлі стандарту;

– прагнення виразити позитивну чи негативну конотацію, яка відсутня в еквівалентних одиницях мови-реципієнта;

– потребою уточнити, деталізувати поняття.

До немовних причин відносять такі фактори:

– розвиток економічних та культурних зв'язків між іншими країнами та Україною;

– вплив стереотипного сприйняття інших країн, їхнього стилю життя пересічними громадянами;

– вживання слів іншомовного походження мовцем для демонстрації освіченості або неординарності і сприйняття реципієнтами іншомовного слова як більш ученого, престижного, такого, що краще звучить;

– слово іншомовного походження стає престижнішим за українське, експресія його новизни притягує, воно підкреслює високий рівень поінформованості мовця;

– престиж іноземних мов, збільшення числа українців, які знають їх;

– вживання іншомовного слова з метою "усучаснити" текст [4, 43–45].

В. Сімонок стверджує, що у процесі запозичування відбувається взаємодія зовнішніх і внутрішніх факторів мови. Отож і виділяє два типи причин запозичування – екстралінгвальні (зовнішні) та інтралінгвальні (внутрішні). Зовнішні – політичні, економічні та культурні зв'язки між народами. Внутрішні – необхідність уточнення або деталізації відповідних понять, уточнення або деталізацію значення наявного слова [8, 12].

Науковець висловлює думку про те, що причинами запозичень можуть бути *переваги однієї мови* у якійсь галузі, або як говорять, *престиж* (престиж народу у військових, політичних, економічних відношеннях; престиж у духовному, літературному, науковому, релігійному житті тощо).

Відомо, що різні мови розвиваються різними темпами і перебувають на різних етапах розвитку, що може зумовлюватися різними соціально-економічними, матеріальними та духовними умовами життя того чи іншого народу. У кожного народу виробляються свої уявлення і поняття, і свої мовні засоби для їх вираження. Так, серед німецьких запозичень переважає промислова лексика, пов'язана з металургійною промисловістю та гірничою справою. Побутову лексику (назви предметів одягу, тканин тощо) можна простежити серед французьких запозичень. Переважна більшість слів англomовного походження – це назви споруд, кораблів тощо.

Причиною появи запозичень у сучасній українській літературній мові може бути і розвиток семантичної системи приймаючої мови: “Слова не тільки шліфувались, але й частково зникали в силу різних обставин. Якщо поняття, що називалися цими словами, залишаються у концептуальній картині світу, їх замінюють новими словами, взятими з цієї ж або з інших мов. Такі запозичення компенсують втрачені слова” [8, 18].

Серед основних причин появи іншомовної лексики в сучасній українській літературній мові можна виділити і вплив преси. *Преса* – одне із головних джерел, які передають лексику із однієї мови в іншу.

Велику роль у поширенні запозичених слів відіграють *білінгви* – люди, які володіють українською та будь-якою іншою мовами. Вони часто вживають запозичене слово замість українського і це слово знаходить серед своїх слухачів людей, які можуть його вживати далі.

Д. Мазурик, у свою чергу, пропонує розрізняти *зовнішні* та *внутрішні* чинники поповнення словникового складу. До зовнішніх факторів відносить:

- розвиток політичного устрою;
- економічні умови життя людини;
- розвиток науки і техніки;
- культурні потреби особистості;
- розширення геополітичного впливу окремих націй та держав;
- загально планетарна інтеграція і уніфікація інформаційного пристрою.

Автор наголошує, що зміни в політичному устрої України та вихід її на міжнародну арену як незалежної держави – найголовніші чинники оновлення лексичного складу української мови. Але основними причинами, на думку Д. Мазурик, є внутрішні – потреба називати нове поняття; бажання дати нове (виразніше чи коротше) найменування тій реалії зовнішнього світу, яка вже має назву [6, 5].

Цікавою є класифікація С. Федорець. Автор розглядає *мовні* та *позамовні* причини запозичень іншомовних слів. До *мовних* відносить:

- семантична завантаженість слів мови-реципієнта;

– адекватне сприйняття запозичень-англіцизмів завдяки інтернаціональним мовним елементам, які мають тривалу традицію використання в рамках української мови; стислість і “технічність” (вузько профільна орієнтованість) характеру запозичених термінів;

– наявність у мові-донорі продуктивних формальних засобів, здатних до використання в мові-реципієнті в поєднанні з автохтонними елементами.

Позамовні причини:

– запозичування терміна разом із поняттям, семантичний обсяг якого уперше було окреслено в мові-донорі;

– зростання інтернаціоналізації характеру науки, глобалізація світового інтелектуального ринку та вдосконаленні вмінь і навичок фахівців-перекладачів;

– прагнення учасників мовного контакту до взаємного пристосування та спрощення мовних систем, що призводить до інтенсифікації процесів запозичування у взаємодіючих мовах [10, 4].

Як стверджує А. Ломовцева, основною причиною іншомовних запозичень полягає, передусім, у *суперечностях між вимогами точності іншомовного слова, з одного боку, й практичної лаконічності, – з другого*. Проте, існує велика кількість випадків, коли слово запозичується для позначення старого поняття, для якого в українській мові вже існує термін або описовий зворот. Таким чином, у мові співіснують різні за походженням номінативні одиниці, які позначають те саме явище, тобто синонімічні пари. Вони бувають двох типів: іншомовне запозичення – однокомпонентний український еквівалент та іншомовне запозичення – багатокомпонентний український еквівалент. У процесі збагачення словникового складу сучасної української літературної мови, на думку автора, відіграють важливу роль дві групи причин:

– *перша група* – соціально-психологічні причини – мовці часто надають перевагу іншомовним словам, як більш модним, престижним;

– *друга група* – частотність іншомовних слів – мовці прагнуть до економії мовних засобів (запозичення значно компактніші) [5, 100].

О. Стишов вбачає такі *позамовні чинники*, які впливають на збагачення словникового складу сучасної української літературної мови:

– демократизація суспільного життя;

– істотне послаблення цензури; статус української мови як офіційної;

– зміни в соціальній структурі українського суспільства;

– практичні потреби мовців (самовираження в мові);

– мода на певні слова; пошуки нових засобів вираження [9, 21–22].

Інтенсивне проникнення англійців у системи національних мов – міжнародне явище, викликане насамперед *глобалізацією*, супутником якої в більшості країн є дво- чи багатомовність. Інформаційна і мовна інтервенція здійснюється через такі середовища, як телебачення й радіо, пресу масову культуру, Інтернет, інформаційне обслуговування споживчого ринку, особливо через рекламу. Глобалізаційні впливи стають дедалі помітнішими в системі освіти. Цьому сприяє

вивчення інформатики та англійської мови, зростання ролі Інтернету в освіті. Набуває поширення система дистанційного навчання й тестування через Інтернет, що не знає міжнародних бар'єрів, крім мовного. Глобалізація – це інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. Видимою ознакою такої присутності в українських ЗМІ стали останнім часом іншомовні вкраплення, тобто одиниці, що зберігають незмінною англійську графіку, а не записуються українськими літерами. Найчастіше це аббревіатура, а також логотипи міжнародних корпорацій. Наявність таких одиниць можна кваліфікувати як вияв маргінального білінгвізму; тут ідеться вже не про запозичення в його класичному вигляді, а радше про перемикання кодів, тобто спорадичні переходи з української на англійську мову [1, 191].

В українській мові є ще одна специфічна причина, що стимулює поповнення лексики англізмами – використання одиниць англійського походження як *альтернативи русизмам*, чи словам, що потрапили в українську мову через російську і багатьма сприймається як русизми.

Завдяки інтенсифікації міжнародних культурних контактів, розвитку туризму, інтернаціоналізації недійного простору зросла потреба в номінації іншомовних реалій, що не мають цілковитих аналогів у житті нашої країни чи наділені відчутною національною специфікою [1, 198].

М. Бондар пропонує у своєму дослідженні ділити основні чинники запозичень на *екстралінгвальні* та *інтралінгвальні* фактори. Автор наголошує на тому, що *екстралінгвальні* фактори, які детермінують вербальні особливості сучасних текстів і пов'язані безпосередньо із постаттю самого автора (освіта, риси характеру, перебування за кордоном, прагнення показати свою освіченість, обізнаність, намагання бути неординарним, епатажність тощо). Поява запозичень зумовлюється також тематичними особливостями творів (змалювання життя діаспори), необхідністю мовної характеристики персонажів (запозичення притаманні для мовлення молодшого покоління, журналістів, феміністок, заможних верств населення). До *інтралінгвальних* причин належать такі фактори:

- потреба в засобах номінації;
- потреба в додаткових експресивних засобах;
- тенденція до уникнення надмірної полісемії власне українського слова, спрощення його семантичної структури;
- тенденція до усунення омонімії;
- необхідність усунути відмінності у мовних картинах світу двох мов та заповнити відсутні ланки в лексичній системі, яка запозичує;
- заміна двочленного найменування питомої мови одночленними;
- уточнення або деталізація відповідних понять;
- диференціація слів за сферами вживання;
- тенденція до утворення ряду структурно аналогічних слів чи існування класу слів, структурно однотипних із запозиченою лексичною одиницею;

– потреба в соціальному протиставленні окремих груп або мовців довіллю або ідентифікації членів соціальної групи [3, 8].

На основі проаналізованих вище факторів пропонуємо нашу класифікаційну структуру мовних та позамовних чинників появи запозичень у сучасній українській літературній мові.

Позамовні чинники:

- розвиток соціально-економічних зв'язків;
- політичні контакти між державами, що значно посилюються в умовах глобалізації; вплив стилю життя інших країн;
- мода на іншомовні слова;
- естетичні та етичні переконання мовців;
- досягнення чужомовних країн в окремих сферах суспільної та громадської діяльності;
- передача культурних цінностей;
- багатомовність;
- умови функціонування сучасної української літературної мови;
- зрушення комунікативно-прагматичного характеру;
- престиж романо-германських мов;
- стереотипи сприйняття Великої Британії, Америки, Німеччини, Італії, Іспанії, Франції тощо пересічними громадянами;
- вживання слів іншомовного походження та демонстрація освіченості або неординарності.

Мовні (внутрішньолінгвальні) чинники:

- необхідність назв для нових предметів, явищ, процесів, понять, які з'являються в лексичному складі сучасної української мови;
- відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового предмета, явища чи поняття;
- прагнення мовців до мовної економії;
- потреба поповнити експресивні засоби вираження;
- уточнення, деталізація поняття, яке в українській мові може передаватися не одним словом, а декількома або словосполученням, тобто тенденція до використання одного запозиченого слова замість звороту в українській мові;
- поділ сфери лексико-семантичного впливу;
- прагнення до підвищення чіткості певного слова, яке виражається у вилученні полісемії або омонімії в запозиченій мові.

Як ми бачимо, в останні роки зроблені запозичення з різних сфер людської діяльності, і це було обумовлено змінами суспільно-політичних умов, актуалізація певних реалій, для яких в українській мові або не було адекватних позначень, або існуючі позначення за тими або іншими причинами не влаштовували носіїв мови.

Отже, зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, зміна переважної форми власності, науково-технічний процес, – усі ці події й процеси

продовжуються і, незалежно від свого позитивного чи негативного значення, для українського суспільства, продовжують бути причиною запозичення нових слів.

Література

1. Ажнюк Б. М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 190–207.
2. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові : етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
3. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології / М. В. Бондар. – К., 2004. – 19 с.
4. Босак Н. Ф. Причини появи запозичень-англіцизмів в українських ЗМІ / Н. Ф. Босак, В. А. Печерська // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах : матеріали II Міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 14–15 квітня 2005 р. / [упор. Т. С. Пристайко]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – С. 43–45.
5. Ломовцева А. Новітні англіцизми в українській мові і проблема лексичної варіантності / А. Ломовцева // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 96–102.
6. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка / Д. В. Мазурик. – Л., 2002. – 21 с.
7. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.
8. Сімонок В. П. Мовна картина світу : взаємодія мов / В. П. Сімонок ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Основа, 1998. – 171 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛН, 2003. – 388 с. – (Київський національний лінгвістичний ун-т).
10. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. Г. Сковороди / С. А. Федорець. – Х., 2005. – 18 с.

Анотація

Необхідність вивчення запозичених слів обумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та освіченістю суспільства, вивченням іноземних мов. У статті проаналізований вплив основних мовних (інтралінгвістичних, інтрамовних, внутрішніх, внутрімовних) і позамовних (екстралінгвістичних, екстрамовних, зовнішніх) факторів на збільшення словникового складу української мови. Запропонована авторська класифікація відповідних причин запозичення іноземних слів.

Ключові слова: мовний фактор, позамовний фактор, екстралінгвістичний, інтралінгвістичний, запозичення, причина, класифікація, словниковий склад.

Аннотация

Необходимость изучения заимствованных слов обусловлена уровнем и частотой языковых контактов, увеличением межязыкового обмена и образованностью общества, изучением иностранных языков. В статье проанализировано влияние основных языковых (интралингвистических, интраязыковых, внутренних, внутриязыковых) и внеязыковых (экстралингвистических, экстраязыковых, внешних) факторов на увеличение словарного состава

українського языка. Дана авторская классификация соответствующих причин заимствования иностранных слов.

Ключевые слова: языковой фактор, внеязыковой фактор, экстралингвистический, интралингвистический, заимствование, причина, классификация, словарный состав.

Summary

The necessity of studying borrowings is conditioned by the amount of language contacts, the increase of the inter languages exchanges, society erudition and learning foreign languages. The article analyses the influence of main linguistic factors (introlingual, introlinguistic, inside) and main extra language factors (extralingual, extralinguistic, outside) upon the enrichment of word-stock in the Ukrainian language. The author gives her own classification of the corresponding factors of borrowing foreign words.

Keywords: language factor, extralanguage factor, extralinguistic, introlinguistic, borrowings, cause, classification, word-stock.

УДК 811.161.2:070=161.2"XIX"K20

Капанайко І.Я.,

аспірант,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ЯК ЧИННИКА ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ І. ФРАНКА У ЧАСОПИСАХ "KURJER LWOWSKI" ТА "KRAJ").

У кінці XIX – початку XX ст. на сторінках періодики розгорнулася гостра дискусія навколо мовної проблеми. Об'єктами дискусії були: статус української мови загалом; мова галицьких русинів як один із критеріїв їх національної самоідентифікації; фонетико-морфологічний чи етимологічний правопис. Принагідно варто зауважити, що у цих процесах брали участь як галичани, так і наддніпрянці. Співпраця представників східних та західних частин українських земель відбувалася у різних формах. Не обходилося й без різкої критики (особливо гостро з приводу діяльності галичан висловлювався М. Драгоманов). Забігаючи наперед, можна стверджувати, що така взаємодія привела до низки позитивних результатів. Одним із них стало поширення у Галичині наприкінці XIX ст. назви "українець" замість "русин". Безпосередня роль цього процесу належить І. Франкові. Він підкреслював свою любов до "руської бесіди", до мови його серця. Письменник відчував органічну єдність зі своїм народом і його мовою. Мислив уже тоді Каменяр соборницькими категоріями і вказував, зокрема, що мовні форми і наддніпрянські, і галицькі – це спільне надбання української нації, тому дослідження його мовознавчих поглядів залишаються **актуальними** й сьогодні.

Публікації І. Франка на шпальтах польськокомовних часописів – це важливий і цікавий сегмент його публіцистичної спадщини, але, на жаль, малодосліджений. Щоправда, є дослідники творчості письменника (М. Мороз [3; 4], М. Нечиталюк [5; 6], М. Косів [2]), які звернули увагу на співпрацю І. Франка у газеті "Kurjer